

Hälsofrämjande processer som drivkraft för hållbar utveckling

Johan Hallberg

Johan Hallberg, Samhällsmedicinsk och miljömedicinsk läkare, Hälsöfrämjande och hållbar utveckling, Central förvaltning, Landstinget Dalarna, Falun, johan.hallberg@ltdalarna.se

Artikeln sammanfattar delar av vägledningen Ställ om för framgång – med hälsofrämjande processer som drivkraft för miljömål och hållbar utveckling¹. Vägledningens syfte är att göra arbetet för ett hållbart samhälle mer tillgängligt för många fler (alla) genom att omvandla det komplexa och abstrakta begreppet hållbar utveckling till något vardagsnära, relevant och universellt. Utgångspunkten tas i mänskliga basala behov och i att bygget av ett hållbart samhälle går ut på att möta dessa behov – de hälsofrämjande processerna är centrala. Med ökad medvetenhet kring hälsofrämjande processers betydelse för ett hållbart samhälle är det rimligt att vänta sig ökat intresset för att identifiera, förstärka och utveckla dessa processer ytterligare. På detta sätt skapas en god spiral i arbetet för ett hållbart samhälle. Med hälsofrämjande processer som drivkraft för hållbar utveckling möjliggörs ett inkluderande förhållningssätt som underlättar för framtidens ledarskap, för samling kring gemensamma mål och för en självklar känsla av delaktighet i arbetet för ett hållbart samhälle – ett framgångsrikt samhälle. Hälso- och sjukvården är i detta sammanhang en aktör bland många andra för vilka begreppet hållbar utveckling, FN:s globala hållbarhetsmål och Agenda 2030, via det hälsofrämjande perspektivet kan utvecklas till självklara engagemang. Det nationella nätverket Hälsöfrämjande hälso- och sjukvård (HFS) kan vara ett stöd i denna process.

The article summarizes parts of a guidance presenting health promotion as a driving force for sustainable development¹. The purpose of the guidance is to make the work for a sustainable society more accessible to many more (to all) by converting the complex and abstract concept of sustainable development into something relevant and universal in an everyday context. The starting point is basic human needs and the building of a sustainable society is to meet these needs - health promotion processes are central. An increased awareness of the importance of health promotion processes for a sustainable society makes it reasonable to expect increased interest to identify, strengthen and develop these processes further. It creates a virtuous circle in the work for a sustainable society. Health promotion processes as the driving force for sustainable development makes it possible with an inclusive approach that makes it easier for future leadership, to gather around common objectives and to reach an obvious sense of participation in the work of a sustainable society – a successful society. Health care is in this context one actor among many others for whom the concept of sustainable development, the UN's global sustainability and Agenda 2030, through health promotion can develop into natural commitment. The Swedish HPH network (HFS) can be a support in this process.

Inledning

Samhällsproblem av ekologisk, social eller ekonomisk karaktär är oftast konsekvenser av människors sätt att känna, tänka, fungera och agera och bör därför hanteras utifrån en förståelse av det specifikt mänskliga. För att säkerställa en helhetssyn på människa och samhälle behöver miljömål, sociala mål, ekonomiska mål och andra hållbarhetsmål vara integrerade. Så görs i FN:s Agenda 2030 och de globala målen för hållbar utveckling som antogs förra året². Där understryks vikten av en samhällsomställning som innebär att social, ekonomisk och fysisk samhällsplanering integreras med angelägna samhällsmål.

Dessa krav på samhällsplanering och beslutsfattande synliggör också innebörden av samverkan. Helhetssyn och integrerade målsättningar uppstår inte hos enskilda aktörer var för sig. En hållbar samhällsutveckling är beroende av offentliga, privata och civila samhällsaktörers gemensamma förmåga att tillgodose mänskliga basala behov hos hela befolkningen. Samverkanskompetens framstår allt mer som ett eget utvecklingsområde och en avgörande förmåga för att uppnå hållbar utveckling.

Denna artikel belyser hur helhetssyn och integrering av angelägna samhällsmål kan göras möjlig genom att systematiskt stödja och stimulera de hälsofrämjande processer som stödjer en hållbar samhällsutveckling – ekonomiskt, socialt och ekologiskt. Hälsofrämjande processer förekommer i alla sektorer och kan fungera som en förändringskraft i samhälls-

planeringen. Att stödja hälsofrämjande processer är en universell och integrerande princip som underlättar samverkan och delaktighet i arbetet för ett hållbart samhälle. Det bör ha en central plats i bygget av ett hållbart samhälle – av ett framgångsrikt samhälle.

Viljan att må bra – problematisk, men ändå en drivkraft för hållbar utveckling

Att utgå från det specifikt mänskliga i arbetet för ett hållbart samhälle innefattar bland annat förståelsen av människans strävan efter välbefinnande och att undvika obehag³. Förmågan att uppnå välbefinnande och att undvika obehag är väl utvecklad och helt integrerad med den mänskliga biologin. Hjärnans belöningsystem, och inverkan av hormonella system som aktiveras av olika stimuli, samspelar med de strategier individen utvecklar för att uppnå välbefinnande. Människan är helt enkelt rätt bra på att må bra, åtminstone på kort sikt. Det välbefinnande som eftersträvas uppnås vanligen då vissa essentiella behov, avgörande för hälsa och överlevnad, uppfylls.

Strävan efter välbefinnande och att undvika obehag är en av de starkaste drivkrafterna för mänskligt agerande, men det är en drivkraft som skapar både problem och möjligheter. Problem uppstår när människor i strävan efter välbefinnande tillgodoser sina egna behov utan hänsyn till, eller vilja att erkänna, andra människors essentiella behov⁴. Det speglas till exempel i ohållbara konsumtionsmönster, sta-

Ruta 2. Universella och grundläggande mänskliga behov såsom de presenteras av tre olika ledande behovsteoretiker:

Abraham Maslow (rangordnade behov)	John Burton (ingen rangordning)	Manfred Max-Neef (ingen rangordning)
Mat, vatten, bostad (1)	Rättvisa	Fysiska behov
Trygghet och säkerhet (2)	Trygghet och säkerhet	Trygghet och säkerhet
Tillhörighet och kärlek (3)	Tillhörighet och kärlek	Tillgivenhet
Självkänsla (4)	Självkänsla	Identitet och mening
Självförverkligande (5)	Självförverkligande	Engagemang
	Kulturell säkerhet	Avkoppling
	Frihet	Frihet
	Identitet	Förståelse
	Delaktighet	Kreativitet

Figur 1. Universella och grundläggande mänskliga behov enligt tre olika behovsteorier.

tusjakt, social exkludering, främlingsfientlighet, med mera. Att inte erkänna den andres behov är den främsta bakomliggande orsaken till konflikter⁴. En icke hållbar utveckling består i princip av en mängd mer eller mindre allvarliga konflikter som människor hamnar i med varandra och med allt övrigt levande, både lokalt och globalt, både med de som lever idag och de som ska leva här i framtiden.

Om dessa konflikter var en ofrånkomlig konsekvens av mänsklighetens utveckling genom årmiljonerna, då skulle våldsamma och allvarliga konflikter vara något vi var tvungna att leva med och försöka kontrollera med avskräckande strategier. Men om konflikter uppstår på grund av brister i vår sociala konstruktion av samhället och i våra normer, så innebär det att situationen är påverkbar på ett mer djupgående sätt. Om sociala villkor är problemet så kan källor till konflikt

tas bort genom förebyggande insatser. Det kan ske genom att samhällets institutioner och sociala normer anpassas till människors grundläggande behov, och att behoven tillgodoses på sätt som främjar människors välbefinnande, hälsa och en hållbar samhällsutveckling. Då kan strävan efter välbefinnande fungera som en av de viktigaste drivkrafterna för hållbar utveckling.

Att erkänna den andres behov – ett villkor för hälsofrämjande processer och hållbar utveckling

Antalet basala mänskliga behov är enligt behovsteorierna⁴⁻⁷ begränsade och kan klassificeras, se figur 1.

Ständigt utebliven tillfredsställelse av mänskliga basala behov leder till ett påfrestande tillstånd för människor och en gradvis ökande brist i biologisk, psykologisk eller social funktion. Ibland leder det till en icke

Figur 2. Riskfaktorer för sjukdom och tidig död förenas med de stora framtidsfrågorna i ett begränsat antal basala livsområden⁹. * Institute for Health Metrics and Evaluation

reparabel skada. För individen kan det betyda sjukdom eller för tidig död. På gruppnivå kan det innebära att samhällen upphör att fungera, risken för konflikter ökar och förtroendet mellan människor minskar⁴.

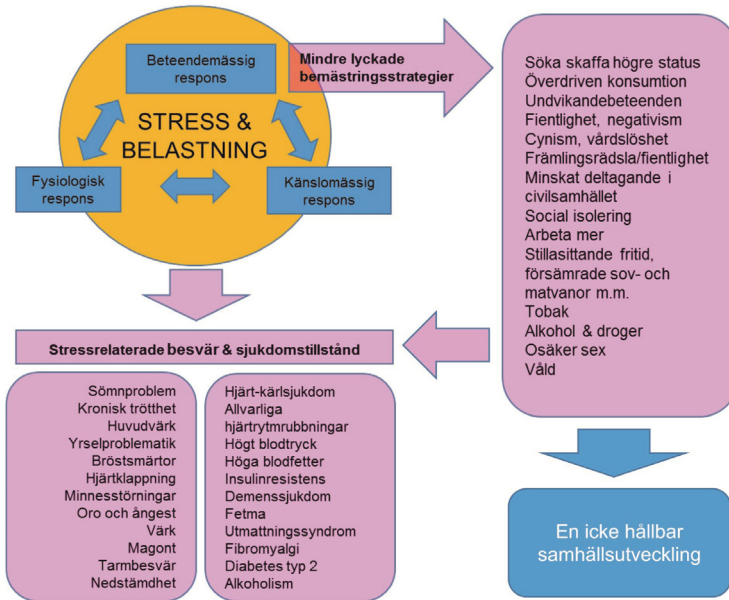
De globala hållbarhetsmålen tydliggör definitionen av hållbar utveckling som samhällets förmåga att tillgodose människors behov i dag utan att försvåra för kommande generationer att tillgodose sina. Ett syfte med de globala hållbarhetsmålen och Agenda 2030 är att förverkliga de mänskliga rättigheterna. Budskapet i FN:s allmänna förklaring av de mänskliga rättigheterna kan i sin mest kondenserade form uttryckas som att grundvalen för frihet, rättvisa och fred i världen är att erkänna alla människors rättigheter till att få sina grundläggande behov tillgodosedda.

Hållbar utveckling – liksom hälso-

främjande – handlar alltså om människors gemensamma förmåga att möta varandras behov i dag och i framtiden. Mot denna bakgrund väcker man intresset för frågan om hur dessa behov uppträder och hur de kan mötas på hållbar grund. Svaren bildar grunden för ett mänskligt perspektiv av begreppet hållbar utveckling, som därmed blir relevant och hanterbart för alla, på alla nivåer och i alla sektorer i samhället.

Ett fåtal basala livsområden förklarar både människors hälsa och samhällets hållbarhet

De främsta riskfaktorerna för sjukdom och för tidig död i vår del av världen⁸ har sitt ursprung i ett fåtal basala livsområden, se figur 2, som svarar för att tillgodose grundläggande fysiska, psykiska och känslomässiga behov. Beroende på hur behoven tillgodoses

Figur 3: Kronisk eller dåligt hanterad stress och belastning ligger bakom sjukdom, för tidig död och ageranden som är ogynnsamma för både hälsa, välbefinnande och hållbar utveckling.⁹

uppstår olika konsekvenser.

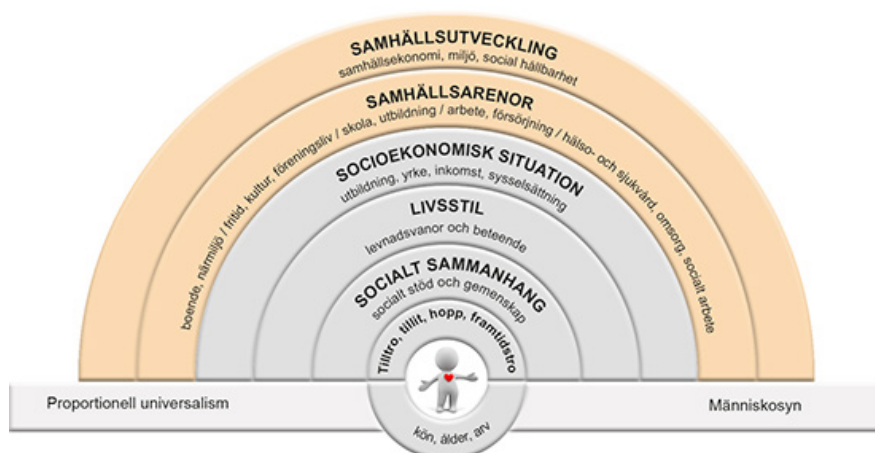
Basala livsområden som är kopplade till riskfaktorer för sjukdom och för tidig död handlar om vad man äter, transport- och rörelsevanor, hantering och begränsning av stress, ungas relation till vuxna och kamrater, mellanmännsliga relationer i övrigt inklusive stöd från det omgivande samhället samt konsumtionsmönster inklusive boendeförhållanden⁹.

Trender i samhällsutvecklingen som behöver vändas i en hållbar riktning¹⁰ kan belysas på samma sätt. Basala livsområden som är kopplade till ohållbara utvecklingstrender handlar om vad man äter, transport- och rörelsevanor, hantering och begränsning av stress, förhållandet till naturen och till kulturen, både den egna och andras, konsumtionsmönster inklusive boendeförhållanden, relationer mellan generationer samt mellanmännsk-

liga relationer, inklusive relationer på större avstånd som rör förhållandet till fattigare länders möjlighet till utveckling⁹.

En avgörande faktor för hälsa och välbefinnande är människors utsatthet för, samt förmåga att bemästra, stress och belastning¹¹. Ogynnsam stressbelastning relaterar till nedsatt välbefinnande. Att inte må bra är en kraftfull riskfaktor för att förlora friska levnadsår och att dö i förtid¹²⁻¹⁵. Att inte må bra belastar oss dessutom dubbelt. Dels ökar vår sårbarhet för olika riskfaktorer, dels ökar risken för att utveckla beteenden som i sig gör oss sjuka och leder till för tidig död. Det är ett mönster som är särskilt tydligt hos grupper som lever i socioekonomisk utsatthet¹⁶.

Ihållande stress och belastning är utbredd i alla grupper, med den skillnaden att de med bättre socioekonomisk

Figur 4: ”Östgötamodellen för jämlik hälsa – ett samspel mellan individ, miljö och samhälle”. Orange färg markerar de samhälleliga förutsättningar som är avgörande för de individuella (grå) bestämningsfaktorerna för hälsa. Framtagen av Jolanda van Vliet och Margareta Kristenson, 2014, baserad på hälsans bestämningsfaktorer av Dahlgren och Whitehead, 1991¹⁷.

miskt utgångsläge ofta har tillgång till mer resurser att bemästra stressen. Det är inte ovanligt att det sker med hjälp av strategier som är destruktiva ur ett hållbarhetsperspektiv⁹, till exempel överdriven materiell konsumtion, se figur 3.

Samband som dessa leder in på en förståelse för att kronisk stress och belastning samt dåliga bemärstringsstrategier av stress och belastning är av negativ betydelse, både för människors hälsa och för samhällets hållbarhet. Det kan uttryckas som att orsakerna bakom det som skadar människors hälsa är i grunden desamma som ligger bakom miljöförstöring och sociala problem i samhället. Omvänt finns ett mer konstruktivt samband som talar om att faktorer som främjar människors hälsa i hög grad är desamma som främjar hållbar utveckling – socialt, ekonomiskt och ekologiskt.

Detta motiverar till att på bred front uppmärksamma förekomsten av häl-

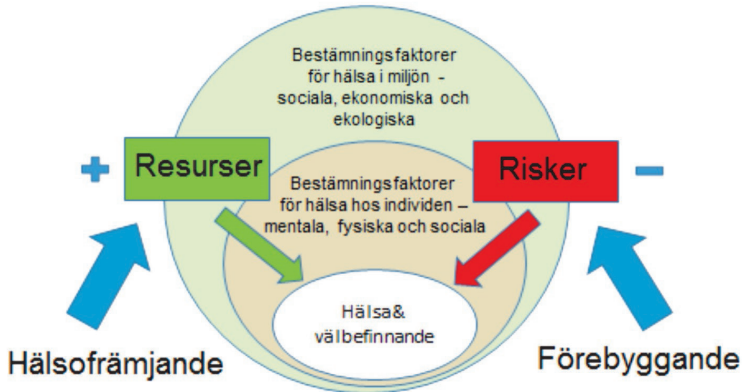
sofrämjande processer som en central del i strategier för hållbar utveckling. Kunskap om hälsofrämjande processer och deras betydelse för samhällsutvecklingen, behöver ges större utrymme i underlag för beslutsfattande och samhällsplanering än vad som sker idag.

Hälsofrämjande processer och hälsofrämjande arbete

I Ottawadeklarationen som antogs vid WHO:s första internationella konferens om hälsofrämjande 1986, definierades begreppet hälsofrämjande som ”den process som gör det möjligt för människor att öka kontrollen över, och förbättra sin hälsa...och därmed leva ett aktivt och produktivt liv för att uppnå välbefinnande och livskvalitet”. Hälsa främjas vid närvaro av en hälsofrämjande process.

Med hälsofrämjande arbete menas en övergripande ansats att arbeta för

Hälsofrämjande och förebyggande

Figur 5: Hälsans bestämningsfaktorer kan fungera som resurser eller risker för hälsa och välbefinnande. Hälsofrämjande arbete innebär att stärka eller mobilisera dessa resurser. Förebyggande arbete går ut på att reducera riskerna.

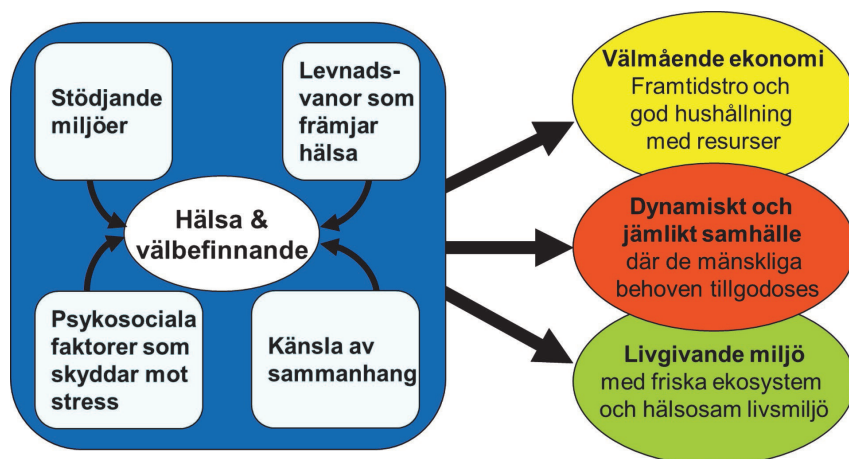
sociala förändringar med syfte att förbättra människors hälsa och välbefinnande. Ett centralt kunskapsområde i detta arbete handlar om hälsans bestämningsfaktorer, vilka de är och hur de kan påverkas. Människors hälsa bestäms av många olika påverkbara individuella, sociala, ekonomiska och miljömässiga faktorer, figur 4.

Den stora mängden påverkbara samhällsliga förutsättningar och bestämningsfaktorer för hälsa tydliggör behovet av systemtänkande samt att arbeta i nätverk och ta tillvara synergieffekter i samhällsstyrningen. God och jämlik hälsa hos befolkningen uppnås bäst om alla sektorer på alla nivåer i samhället samverkar för att påverka de faktorer som påverkar hälsan¹⁸. Det är också angeläget att ersätta ett allt för stort fokus på individuell hälsobeteende med en bred förståelse för vikten av att skapa samhällsliga förutsättningar för god hälsa och jämlik hälsa för hela befolkningen.

Hälsans bestämningsfaktorer kan

fungera som både resurser och risker för individen. Om de fungerar som resurser som stödjer människors utveckling av hälsa och välbefinnande ingår de i en hälsofrämjande process. Resurserna kan vara individuella färdigheter och egenskaper (inre resurser) eller finnas i omgivningen, som stödjande miljöer och tillgångar (yttre resurser). Hälsofrämjande processer innebär en förstärkning eller mobilisering av inre och yttre resurser hos samhälle, organisationer och individer vilket gör det möjligt för människor att öka kontrollen över sin hälsa och förbättra den, figur 5. Jämför med begreppet förebyggande som handlar om att reducera de risker som hälsans bestämningsfaktorer, inre och yttre, kan utgöra.

Hälsofrämjande processer förekommer i många olika sammanhang. Det är inte alltid medvetna processer utan ofta en naturlig del av den mänskliga tillvaron. I det hälsofrämjande arbetet identifierar man dessa hälsofrämjande

Figur 6: När hälsa främjas genom flera olika strategier uppnås hållbarhetseffekter i omgivningen.

processer, tillämpar och stödjer dem och integrerar dem i den sociala och fysiska samhällsplaneringen. Det kan ske genom att samhällets offentliga, privata och civila aktörer samordnar sina gemensamma resurser för att främja utvecklingen av stödjande miljöer, psykosociala faktorer som skyddar mot stress, levnadsvanor som främjar hälsa samt en spridd och en starkare känsla av sammanhang⁹, se figur 6.

Hälsofrämjande som en universell princip för verksamhetsutveckling

Med en systematisk användning av hälsofrämjande som strategi för hållbar utveckling skalas perspektivet upp via olika samhällsfunktioner. Det uppnås en generell spridning och förstärkning av hälsofrämjande processer varvid hållbarhetseffekter kan förväntas på samhällsnivå. Redan i dag pågår ett arbete för att utveckla de hälsofrämjande dimensionerna hos många verksamheter, ofta med syftet att öka effektivitet och kvalitet. Områden där

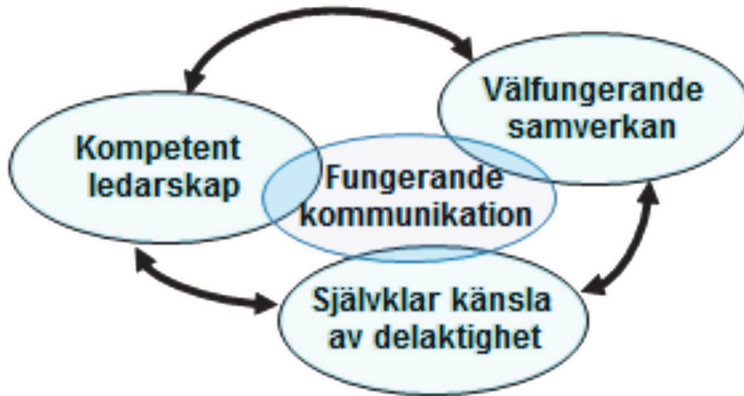
det redan i dag finns intresse för det hälsofrämjande perspektivet är:

- hälso- och sjukvård
- socialtjänst
- skolutveckling
- samhällsplanering
- organisationsutveckling
- arbetsmiljöarbete
- ledarskapsutveckling
- integration/etablering
- turism/besöksnäring
- boendemiljö
- transportsystem

En förstärkning av de hälsofrämjande processerna i en verksamhet är inte bara ett sätt att nå ökad effektivitet och kvalitet. Det innebär också att verksamheten som sådan blir en aktör för hållbar utveckling. Aktuella huvudmän och andra har ett ansvar att utveckla sitt ledarskap därefter, se figur 7. Utifrån samhällets intresse är det därför angeläget att verka för

- samordnad styrning för folkhälsa och hållbar utveckling
- generell kunskapsspridning om hälsofrämjande och dess samband

Figur 7: Att verka för ett hållbart samhälle ställer nya krav på samhällsstyrningen och förmågan att kommunicera frågan om hållbar utveckling. Det underlättas med stöd av ett hälsofrämjande perspektiv på samhällsutvecklingen och ett hjälpmedel som Landmärkesmodellen.

med hållbar utveckling

- stimulans till offentliga och andra verksamheter att utveckla den hälsofrämjande dimensionen, i första hand som strategi för ökad effektivitet och kvalitet, men även för att vara aktörer för hållbar utveckling
- ytterligare forskning av de hälsofrämjande processernas dolda drivkrafter för hållbar utveckling
- utveckling av metoder för att underlätta kommunikationen av sådan kunskap.

Sju landmärken för hälsa och hållbar utveckling

Med utgångspunkt från de åtta basala livsområden som belystes tidigare i artikeln går det att identifiera sju hänsynstaganden genom vilka flera av de behov som är avgörande för vår utveckling som individer tillgodoses⁹. Dessa sju hänsynstaganden har fått namnet Sju landmärken för hälsa och hållbar utveckling (landmärkesmodellen), se figur 8.

Landmärkesmodellen är en holis-

tisk modell som belyser begreppet hållbar utveckling utifrån ett humanistiskt perspektiv. Genom en syntes av olika kunskapsområden som söker besvara kärnfrågan om vad som egentligen främjar människors hälsa och en hållbar samhällsutveckling blir landmärkesmodellen ett hjälpmedel att hantera den komplexa helheten. Frågan om hållbar utveckling kan bli mer hanterbar och begriplig oavsett kontext. Den känsla av vanmakt som gärna infinner sig när framtidens stora utmaningar utmålas kan bytas ut till en känsla av meningsfullhet.

Landmärkesmodellen är ett hjälpmedel

- för analys av befintlig verksamhet. Till exempel på en arbetsplats, en kommunal förvaltning eller ett företag. På vilka sätt är den egna verksamheten involverad i respektive landmärke? Hur relaterar verksamheten till respektive landmärke?
- för inventering av utvecklingsområden. Relaterat till respektive landmärke, är det något nytt som kan ut-

Sju landmärken för hälsa och hållbar utveckling

Mer kroppsrörelse i vardagen
Grönare mat på tallriken
Plats för föräldraskapet
Plats för mänskliga möten
Balansera stressen
Närhet till naturen
Närhet till kulturen

Figur 8: Med utgångspunkt från de åtta basala livsområden som belystes tidigare i artikeln går det att identifiera sju hänsynstaganden genom vilka flera av de behov som är avgörande för vår utveckling som individer tillgodoses⁹. Dessa sju hänsynstaganden har fått namnet Sju landmärken för hälsa och hållbar utveckling (landmärkesmodellen).

vecklas? Vad kan göras mer? Vad kan göras bättre?

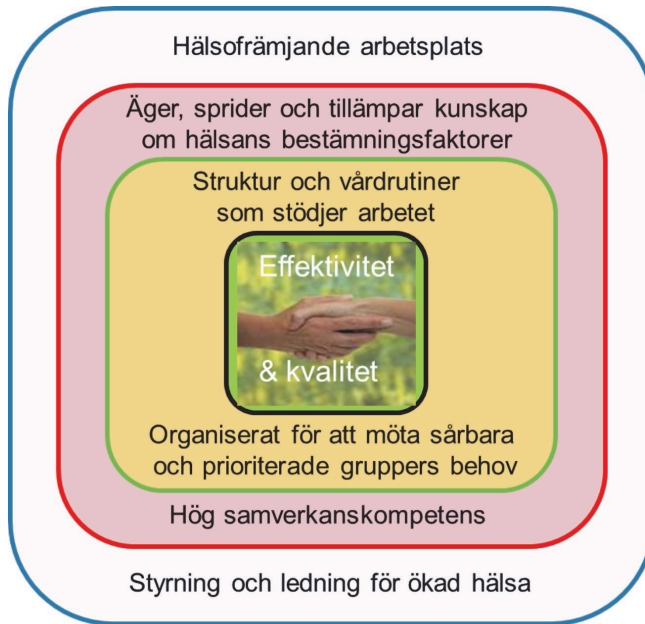
och ett kommunikationsverktyg för att

- Underlätta ledarskap
  - sätter fokus på viktiga kärnfrågor som bidrar till insikter om hur den egna verksamheten kan vara en del av lösningen för samhällets hållbarhetsutmaningar.
  - öppnar ledarskapets intresse för samverkan och att stimulera till ökad delaktighet.
- Underlätta samverkan
  - hjälper de ingående parterna i en samverkansprocess att trots skilda uppdrag och intressen bilda en gemensam uppfattning och kunskap.
  - bidrar till att skapa en vi-känsla som gör att viljan till samverkan ökar.
  - ger underlag för att hitta gemensamma beröringsytor där samverkansutrymme finns.

- stöder den kreativa processen och bidrar till ny kunskapskombination inför framtiden.

- Underlätta delaktighet
  - bidrar till ökad känsla av sammanhang inför frågan om hållbar utveckling.
  - gör områdets abstrakta och komplexa karaktär mer hanterbar.
  - gör hållbar utveckling relevant ur vardagens, verksamhetens och beslutsfattarens perspektiv, samtidigt.
  - hjälper till att föra in värdefull lokal kunskap och erfarenhet i de processer som formar samhället.
  - ökar chansen för individen att få en upplevelse av att behärska och engageras av en aktivitet.
  - bidrar till ett erkännande av individens kompetenser för att uppnå mål i organisationen/lokalsamhället som helhet.

I strategier för hållbar utveckling där man tar fasta på drivkraften i häl-

Figur 9. En mer hälsofrämjande hälso- och sjukvård rymmer flera dimensioner. I centrum står det hälsofrämjande mötet där både behandlarens och patientens resurser mobiliseras och ger patienten – som en hel person – en central roll i sin egen hälsoutveckling²⁰.

sofrämjande processer blir frågan om hållbar utveckling mer tillgänglig, begriplig, hanterbar och meningsfull att engagera sig i för många fler. Det är ett sätt att kommunicera hållbar utveckling som underlättar framväxten av ett kompetent ledarskap, en välfungerande samverkan och en självklar känsla av delaktighet som därmed kan bidra till

- en ökad acceptans för nödvändiga beslut för att nå en hållbar utveckling – exempelvis politiska beslut kring lagstiftning, ekonomiska prioriteringar eller förändrade konsumtionsmönster
- en ökad handlingskompetens i hela samhället på alla nivåer som motverkar känslor av vanmakt och ger framtidstro.
- ett förverkligande av Agenda 2030.

Hälsofrämjande hälso- och sjukvård för ett hållbart samhälle

En mer hälsofrämjande hälso- och sjukvård innebär ökad effektivitet och kvalitet i vården²¹ men också att vården blir en aktör för ett hållbart samhälle. Att erkänna den andres behov är inte enbart ett villkor för hållbar utveckling, det är även ett kärnvärde hos hälso- och sjukvårdens personal. Landmärkesmodellens sju grundläggande hänsynstaganden relaterar redan i dag till hälso- och sjukvårdens verksamheter på flera sätt och kan bidra till fortsatt utveckling.

Hälso- och sjukvårdens relation till området hållbar utveckling utgår alltså från det professionella uppdraget att ge en god och jämlik vård. Med ökad förståelse för de hälsofrämjande

processernas funktion som drivkraft för hållbar utveckling, förstärks motiven till ökade satsningar på hälso- och sjukvården för att utveckla vårdens hälsofrämjande dimensioner, inte minst en hög samverkanskompetens, se figur 9. Det nationella nätverket Hälsofrämjande hälso- och sjukvård (HFS) kan vara ett stöd i detta arbete.

Referenser

1. Hallberg J. Ställ om för framgång – med hälsofrämjande processer som drivkraft för miljömål och hållbar utveckling. RUS och Landstinget Dalarna, mars 2017 (Tre delar).
2. UNDP. Globala målen för hållbar utveckling. UNDP i Sverige, 2015. www.globalamalen.se/
3. Fredrikson M, Furmark T, Motivation och emotion, utdrag ur Grunderna i vår tids psykologi, Natur & Kultur, Juni 2012.
4. Burton, JW. Conflict Resolution: The Human Dimension. International Journal of Peace Studies, Vol. 3, No. 1, 1998. www.gmu.edu/academic/ijps/vol3_1/burton.htm.
5. Maslow, A., Motivation and personality. New York: Harper, 1954.
6. Max-Neef M. Human Scale Development, Development dialogue, 1989:1, A journal of international development cooperation published by the Dag Hammarskjöld Foundation, Uppsala, 1989.
7. Ekins P, Max-Neef M, Development and human needs, Real-life Economics: Understanding Wealth Creation, London and NY: Routledge, 1992.
8. Institute for Health Metrics and Evaluation. The Global Burden of Disease: Generating Evidence, Guiding Policy – European Union and European Free Trade Association Regional Edition. Seattle, WA: IHME, 2013.
9. Hallberg, J. Främja hälsa – en nyckel till hållbar utveckling, Landstinget Dalarna, Sverige, 2010.
10. UN Department of Economic and Social Affairs, Division for Sustainable Development, Sustainable Development Topics, UN 2009. www.un.org/esa/dsd/susdevtopics/sdt_index.shtml
11. Ljung T, Friberg P, Stressreaktionernas biologi, Läkartidningen, Nr 12, 2004, Volym 101
12. Diener E, Chan MY. Happy people live longer: subjective wellbeing contributes to health and longevity. Applied Psychology: Health and Wellbeing, 2011, 3 (1), 1-43
13. Xu J, Roberts RE. The power of positive emotions: it's a matter of life or death – subjective wellbeing and longevity over 28 years in a general population. Health Psychology, 2010, 29 (1), 9-19
14. Weist M, Schüz B. Subjective wellbeing and mortality revisited: differential effects of cognitive and emotional facets of wellbeing on mortality. Health Psychology, 2011, 30 (6), 728-735
15. Chida Y, Steptoe A. Positive psychological wellbeing and mortality: a quantitative review of prospective observational studies. Psychosomatic Medicine, 2008, 70, 741-756
16. Folkhälsomyndigheten. Folkhälsan i Sverige. Årsrapport 2014. Folkhälsomyndigheten 2014.
17. Östgötakommissionen för folkhälsa – slutrapport. Regionförbundet Östsam 2014.
18. WHO. Governance for health in the 21st century, WHO 2012.
19. Bauer, G et al. The EUHPID Health Development Model for the classification of public health indicators. Health Promot. Int. (2006) 21 (2): 153-159.
20. Hallberg J, Joffer J. Livsvillkor, hälsoskillnader och vårdbehov i Dalarna 2015. Landstinget Dalarna, Avdelning för hälsofrämjande, oktober 2015.
21. Folkhälsomyndigheten. Hälsoorientering som strategi för en effektivare hälso- och sjukvård. Folkhälsomyndighetens hemsida. 2016. www.folkhalsomyndigheten.se/amnesomraden/livsvillkor-och-levnadsvanor/folkhalsans-utveckling-malomraden/halsoframjande-halso-och-sjukvard/